

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису.

БРАТАСЖК Марія Григорівна

М. Братасжк

ЕТНО-НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА
ПРОБЛЕМА
/ історико-філософський аспект /

Спеціальність 09.00.03 - історія філософії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Тернопіль - 1996

Робота виконана на кафедрі соціології і логіки
Тернопільського педагогічного інституту

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор І. В. Бичко;
доктор філософських наук,
завідуюча сектором філософії
та культури Інституту україно-
знавства НАН України
М. В. Кашуба;
доктор філософських наук,
професор І. А. Мороз.

Провідна установа: Дрогобицький педагогічний інститут

Захист відбудеться "24" березня 1995р. о 15⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої Ради Д 053.24.06 по захисту
дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських
наук при Дніпропетровському університеті /320 625, МСП, м. Дніпро-
петровськ, пр.-т Гагаріна, 72, корп. I/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "23" лютого 1995р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої Ради

А. Б. Філатов

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00760324 (M)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БРАТАСЖК Марія Григорівна

ЕТНО-НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА

ПРОБЛЕМА

/ історико-філософський аспект /

Спеціальність 09.00.03 - історія філософії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора філософських наук

Тернопіль - 1996

AB 32.102

AMERICAN UNIVERSITY
LIBRARY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY
LIBRARY
AMERICAN UNIVERSITY
LIBRARY
AMERICAN UNIVERSITY
LIBRARY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

AMERICAN UNIVERSITY

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Серед чинників, які обумовили нинішній, глибоко кризовий стан як в економіці, так і в сфері духовного життя українського суспільства, одне із основних місць належить тяжким і згубним наслідкам етно-національного відчуження українців, що тривало віками. Нині Україна відчуває брак національно-свідомих людей, на плечі яких покладено завдання якісного перетворення засад буття спільноти.

Етнос /народ, нація/ формує індивіда за своїм образом і подобою. Він дає особистості необхідні засоби до життя /практичні знання, досвід, цінності, світогляд тощо/, які вона засвоює і використовує. В цьому середовищі формуються засади індивідуального існування, - тому у відчуженої від етно-національного простору особистості руйнуються ідентичність, тожсамість, цілісність і організованість "я" внаслідок руйнації онтолого-гносеологічного, психологічно-духовного, екзистенціального, субстанціального підґрунтя її буття. Така відчужена людина перетворюється на руйнівний чинник не лише власної, а й загальнолюдської культури.

Відродитися - означає знову стати самими собою, із механічної маси населення знову стати народом /етносом, нацією/, що складається із етнонаціональних людей, а не етнічних нігілістів, що не відають своїх коренів, бездумних манкуртів, яким байдуже, що діється з їх землею, культурою, народом, бо "своєї" землі, культури, "свого" народу у них просто немає. Стати самими собою, означає стати національно-свідомими громадянами, патріотами, і тим самим повернути собі втрачену родову сутність, загальнолюдське, ввійти рівноправними в світову спільноту рівних.

Отже, як впливає із сказаного вище, українське державотворення та відродженницькі процеси, що відбуваються паралельно з ним, роблять проблему дослідження етно-національного відчуження, його форм, рівнів, шляхів подолання не просто теоретичною проблемою, але об'єктивною, актуальною практичною потребою.

Актуальність етно-національної проблематики зумовлена також сенсом людської історії, що розкривається в націленості на особистісне розмаїття всезагального, новою історіософською парадигмою, згідно з якою суспільство тримається на особистості як монадному утворенні. Національне - цінність чи "архаїка"? Що таке етно-національний тип людини? Як співвідносяться людська сутність та національне єство особистості? - відповіді на ці запи-

тання потребують інтегративні процеси в сучасному світі, відродженницькі тенденції на теренах Східної Європи та на території колишнього СРСР.

Проблема етно-національного відчуження, на наш погляд, досліджена далеко недостатньо. Практичне життя радянського суспільства не потребувало дослідження проблем національного життя взагалі і етно-національного типу людини, її ментальності, ідіоматичних характеристик світогляду, світовідношення, зокрема. Нині, коли реалії життя докорінно змінились, вивчення вищезазначеної проблематики стає вкрай актуальною задачею.

Аналіз проблеми етно-національного відчуження в історико-філософському плані дасть можливість: 1/ простежити розвиток самої категорії "етно-національного відчуження" в історії філософської думки України; 2/ дослідити генезу етно-національне відчуження в різні періоди української історії, що, в свою чергу, дозволить об'єктивно відтворити нинішній складний і багатоаспективний процес становлення і збереження тожсамості українців, накреслити шляхи для подолання перетворених форм національно-культурної буттєвості і етно-національного вства особистості.

Брак серйозних, фундаментальних досліджень в історико-філософській літературі радянської доби став вирішальним стимулом до вибору автором саме цієї тематики, як предмету дисертаційного дослідження.

Стан розробленості теми. Складність та багатоаспектність проблеми відчуження взагалі зумовила складність та багатолікість наукових підходів до неї, що дає підстави виділити основні напрямки, по яких йшло дослідження її.

Категорія "відчуження" вперше вводиться у філософський "обіг" Гегелем. К.Марксу належить фундаментальне дослідження феномену відчуження в капіталістичному суспільстві. Що стосується радянської філософської думки, то ця проблема тривалий час взагалі не досліджувалася, вважалася ненауковою, "буржуазною". Проте, в зв'язку із зростаючим інтересом до творчості "молодого" Маркса, на початку 60-х років появляються перші роботи радянських філософів, звернені до проблеми відчуження /Л.М.Пажитнов, М.І.Петросян, Т.І.Ойзерман, Е.М.Ситніков, М.І.Лапін та ін./^{1/} Серед ук-

^{1/} Див., напр.: Пажитнов Л.Н. У истоков революционного переворота в философии. - М., 1930; Петросян М.И. Гуманизм. - М., 1964; Ойзерман Т.И. Проблема отчуждения в буржуазной философии и формирование философии марксизма. - М., 1962; Кишилова В. Миф о двух Марксах. - М., 1963 та ін.

раїнських філософів першими почали розробляти "відчуженицьку" проблематику М.В.Попович, І.В.Бичко, В.А.Кравченко, Л.І.Холопцева та ін. Варто зазначити, що дослідження проводилося лише в рамках Марксової концепції капіталістичного відчуження. Що до соціалізму, то відчуження в кращому випадку визнавалось лише "рудиментом", "пережитком", "залишком" минулого при соціалізмі; зарубіжні дослідження, що не вписувались в рамки марксистського підходу, трактувалися як "буржуазні", ревізіоністські. До радянських авторів, що працювали в цьому руслі належать: О.П.Огурцов, І.С.Нарський, Д.М.Давидов, С.С.Сафонов, О.П.Сабочук, Д.Ф.Козлов, Г.Г.Бушмантс та ін.

Проблеми відчуження відведено доволі багато місця в філософських дослідженнях таких зарубіжних авторів-марксистів як Д.Лукач, Р.Гароді, Г.Маркузе, Г.Петрович, П.Враницький, А.Шафф та ін. Ними підкреслювалось, що відчуження в умовах командно-адміністративної системи є тотальним і виявляється на всіх рівнях суспільної свідомості, в тому числі, і при соціалізмі. Також і більшість західних немарксистських філософів вважають відчуження атрибутивною, сутнісною характеристикою людського буття /А.Камю, М.Хайдеггер, Ж.-П.Сартр, Е.Фромм, Ф.Ніше, Х.Ортега-і-Гассет/. Вони досліджують таку форму відчуження як відчуження особистості від своєї сутності, застерігають проти появи нових форм відчуження. В російській релігійній філософії до цієї проблеми зверталися В.Соловйов, М.Бердяєв, Л.Шестов.

Починаючи з 90-х років, з'являються роботи радянських, а згодом і українських авторів, в яких мовиться про тотальний характер феномену відчуження і в СРСР. Серед форм відчуження, крім політико-економічного, виділяються: відчуження в сфері моралі, екологічне відчуження, згадується національне /М.П.Ревуцький/. В дослідженнях проводиться думка про те, що нові форми відчуження у всіх сферах життя виявилися значно руйнівнішими від попередніх, /"класичних"/ форм відчуження /М.І.Лапін/, стверджується, що проблема духовного відчуження і подолання його постає як проблема утвердження загальнолюдських цінностей. Все більше серед дослідників поширюється думка про те, що остаточне подолання відчуження неможливе, і що сам феномен відчуження не залежить від форм власності. Український філософ П.Жуко підкреслює думку про "успадкування" відчуженої свідомості "гомо советікус" пострадянським "гомо".

І/ Див., напр.: Попович М.В. Похід проти розуму. -К., 1960;
Бичко І.В. Познання и свобода. -М., 1969.

В новоєвропейській культурі домінування раціоналістичної традиції зумовило незацікавленість мислителів цією проблемитикою-акцентується в основному на проблемі загальнолюдського, а не окремішнього, унікального.

Проте, деякі аспекти проблеми були проаналізовані західними філософами. Д. Іму, К. Гельвецію, Й. Гердеру, І. Канту, Й.-Г. Фіхте належать ідеї стосовно змінюваності національної вдачі народу під впливом різних чинників. Зокрема, виділяються такі чинники, як суспільно-політичний устрій, клімат, політико-мілітарний чинник тощо. Гегелю належить ідея трактування національного відчуження як процесу і стану. Й. Фіхте наголошує на тому, що визначальним критерієм приналежності особистості до народу є причетність її до духу цього народу, і, навпаки, - відсутність цього духового начала означає втрату національної ідентичності. Іспанський філософ М. де Унамуно ставить питання про здатність витворення національним буттям народу повноцінної особистості із розвиненим, досконалим "я". Слов'янський мислитель Л. Коллар стверджує, що із втратою рідної мови та культури народ поступово втрачає свої ментально-світоглядні характеристики, а, зрештою, і національну тожсамість. Разом з тим, в західній історії філософії серед інших форм відчуження досліджується екстремістсько-націоналістична свідомість /Ф. Ніцше, С. Керкегор, К. Ясперс, Е. Фромм, Х. Ортега-І-Гассет/. Отверджується, що наявність у особистості і цілого народу цієї свідомості свідчить про відчуження і народу, і особистості від людської сутності, втрату тожсамості. Нація сприймається, здебільшого, як пережиток, непорозуміння, що має бути неминуче пододане. Аналогічне ставлення західно-європейської історії філософії і до етно-національного типу людини - з позицій просвітницького раціоналізму такий об'єкт дослідження не вартий уваги. Подібний підхід до проблеми у нинішній ситуації, зрозуміло, не може задовольнити. Автор прагне подолати крайнощі раціоналізму і однобічність марксизму /остання полягає в тлумаченні людини як, переважно, виробника, продуктивної сили і ігноруванні ролі і значення в її житті позавиробничої сфери, в тому числі - і етно-національного культурного середовища, яке чинить на людину значно більший вплив ніж виробнича сфера/.

Ще ж до аналізу проблеми етно-національного відчуження в радянській та вітчизняній літературі, то, як вище зазначалося, про неї лише згадувалося і цілком справедливо в пострадянський період /1992р./ в ній підкреслюється, що саме ця форма

відчуження є найменш дослідженим серед інших форм і видів відчуження.^{1/}

І все ж, звернення до історії філософської культури України дозволило пересвідчитись в тім, що різні аспекти етно-національного відчуження були в полі зору вітчизняних мислителів в різні періоди української історії.

Не вживаючи самого терміну "етно-національне відчуження", про нього говорять Г.Сковорода, автор "Історії Русів", М.Гоголь, О.Потебня, П.Куліш, В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко, В.Винниченко, Д.Чижевський, Д.Донцов, діячі "розстріляного Відродження" В.Підмогильний, М.Хвильовий, В.Домонтович; В.Стус. До цієї проблеми звертаються дослідники з української діаспори: Б.Цимбалістий, М.Шлемкевич, П.Могочи, Є.Маланюк, о.С.Ярмусь, В.Янів.

Автор в своїй роботі спиралася на наступні ідеї і висновки вищезазначених мислителів: етно-національне відчуження зумовляє появу "мертвої душі" /М.Гоголь/, "зовнішньої людини" /Г.Сковорода/; денаціоналізація національної еліти спричинилася до загибелі козацької республіки /П.Куліш/; мовна асиміляція веде до втрати народом культури, а, отже, і руйнації самого народу /О.Потебня, В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко та ін./; почуття приналежності до свого народу не відають класового поділу /В.Винниченко/; національно несвідомі люди є не творцями, а руйначами /Д.Донцов/; асиміляція є процесом найшкідливішим, бо вона перетворює народ на зубожілу і матеріально, і духовно масу /П.Понятенко/; геніальність потребує національного підґрунтя - без нього вона не розкривається до кінця /П.Понятенко/; національне є конечною, окремшою формою прояву загальнолюдського, а тому руйнація першого означає руйнацію і другого, тобто загальнолюдського /Д.Чижевський/; втрата почуття національної ідентичності неминуче веде до втрати особистістю почуття глибинного, стабільного зв'язку, викликає тяжкі психологічні наслідки /Б.Цимбалістий/. втрата духу, внутрішньої свободи веде людину до стану "загубленості" у світі, що її оточує /М.Шлемкевич/.

Аналізу українського комплексу меншвартості присвячені дослідження Д.Донцова, Є.Маланюка, Є.Сверстюка, о.С.Ярмуса, П.Могочи, П.Голубенка.

1/ Див.: Ревуцкий М.П. Духовное отчуждение как философская проблема. // Автореф. дисс. ... к.ф.н. - Львов. 1992.

Чи не єдиною монографією вітчизняного автора, в якій із застосуванням загальнофілософського підходу досліджується проблема стосунків особистості з етносом, є робота Л.Є.Шкляра "Етнос. Культура. Личность". - К. "Наукова думка" 1992. Наголошуючи на думці, що етно-культурне середовище є невід'ємним від особистості, витворює її як людину, автор виділяє такі форми етно-національного відчуження: космополітизм, маргінальний тип свідомості, націоналістична свідомість, часткове етнічне /національне/ відчуження: мовна асиміляція, втрата історичної пам'яті тощо. Поскільки в роботах радянських авторів з культурологічної тематики майже не робилося спроб розглянути особистість в контексті етно-національного культурного простору, то названа праця Л.Є.Шкляра становила для дисертанта особливий інтерес.

Досліджуючи особливості розвитку українського менталітету, національної самосвідомості, автор послуговувалася роботами вітчизняних дослідників: М.В.Поповича, О.С.Забужко, А.К.Бичко, Б.Кримського, І.О.Лосєва, І.І.Моїсеєва, В.С.Лісового, В.Ф.Жмиря, В.С.Крисаченка, О.В.Нельги.

Чільне місце в дослідженні дисертаційної проблематики зайняли роботи українських істориків філософії: І.В.Бичка, М.В.Кашуби, В.М.Нічик, П.І.Гнатенка, А.І.Пашука.

В дисертаційному дослідженні використано роботи радянських та зарубіжних авторів з етнології та етнопсихології: Ю.Бромляя, Л.Гумільова, Р.Подольного, Е.Маркаряна, Р.Абдулатіпова, С.Арутюняна, Дж.Данна, М.Херсковіца, Дж.Хонігмана, Х.Линд, В.Кауділл та ін.

Відаючи належне науковій та практичній значимості розглянутих вище досліджень, ніскільки не припинюючи їх наукової та практичної цінності, зауважимо, що пропонована нами тема висвітлюється в них, зрозуміло, далеко неповно /адже вона не є там спеціальним предметом дослідження/.

До питань, що підлягають подальшому вивченню, належать: переосмислення марксистської концепції людини і визначення ролі і місця етно-національного культурного середовища в житті особистості; уточнення змісту категорії "етно-національне відчуження", вияснення природи цього феномену; висвітлення проблеми етно-національного відчуження в історії філософської культури України в різні періоди її історії; на підставі узагальнення українського історико-філософського матеріалу по даній проблематиці, висвітлення різнів та форм прояву етно-національного відчуження в су-

часній Україні; переосмислення проблеми зв'язку етно-національного та загальнолюдського. На жаль, з даної проблематики практично відсутні роботи узагальнюючого характеру. Зважаючи на вищезазначене та загальну суспільну потребу дослідження вказаної проблематики, вибір дисертанта зупинився саме на ній.

Мета і завдання дослідження: дослідивши та узагальнивши висвітлення етно-національного відчуження в європейській історії філософії та в історії філософської культури України, розкрити його вплив на життя особистості та народу, до якого вона належить.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- визначити та уточнити основні методологічні засади дослідження, виходячи з історико-філософського аналізу проблеми відчуження взагалі і етно-національного, зокрема;

- показати невід'ємність етно-національного культурного простору від особистості, визначальну його роль у формуванні сутнісних рис людської особистості;

- виявити місце проблеми етно-національного відчуження в історії філософської культури України та підбити основні підсумки її дослідження;

- на підставі українського історико-філософського матеріалу, прослідити природу етно-національного відчуження, його рівні та форми прояву в сучасній Україні;

- показати, що в умовах інтенсивного наступу цивілізації на культуру як якісну характеристику організації суспільства, етно-національне відчуження є деструктивно-негативним феноменом, що, руйнуючи онтологічні, екзистенціальні, субстанціальні засади людського буття, загострює до критичної межі драматичність ситуації людського існування.

Теоретико-методологічна основа та джерела.

Вирішення поставлених у дисертаційному дослідженні завдань ґрунтується: на класичній спадщині світової філософії, на її фундаментальних положеннях щодо сутності людини та феномену відчуження. Дисертант виходив із конструктивно-критичного осмислення всієї гами різноманітних позицій та поглядів, представлених в літературі; що стосується радянської літератури з дисертаційної тематики, то, зважаючи на її класовий підхід, заідеологізовану методологію, автору довелося відмовитись від багатьох положень, що не відповідають реаліям життя, заново переосмислити ідеї та висновки щодо досліджуваної тематики; методологічною опорою в роботі над темою були праці вітчизняних мислителів минулого:

Г.Сковороди, М.Гоголя, О.Потебні, П.Куліша, М.Драгоманова, І.Франка, Т.Зіньківського, Д.Донцова, Д.Чижевського, В.Винниченка, вчених з української діаспори, також історико-філософські, філософсько-світоглядні, культурологічні та етнологічні дослідження, що здійснювалися в Україні та за рубежем в останні роки.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше із застосуванням історико-філософського підходу зроблено спробу дослідження етно-національного відчуження як перетвореної форми прояву національної сутності і буттєвості окремої особистості та народу, до якого вона належить

Наукова новизна одержаних результатів може бути конкретизована у наступних висновках та положеннях, що виносяться на захист:

- на підставі дослідження існуючих концепцій людини та стосунків етносу і особистості, обгрунтовано визначальну роль етно-національного культурного середовища у витворенні людини, кінцевою, необхідною і конкретною формою якої, є етно-національний тип - поза цим типом людина взагалі є не більше, ніж абстракцією; чим повноціннішою буде етнізація індивіда, тим повнішою буде і соціалізація його, оскільки етно-національна культура, в лоні якої перебуває особистість, крім самотньо-неповторного, несе в собі і вселюдське;

- аналіз відчуження в західноєвропейській історико-філософській думці та в історії філософської культури України дає підстави стверджувати, що етно-національне відчуження - це перетворені форми прояву сутнісних сил етнофора /особистості, народу/ та національно-культурної буттєвості.

Етно-національне відчуження має дві сторони: перша сторона полягає у витворенні особистості, що втратила потребу в причетності до свого народу, його культури та духу; друга сторона проявляється у такій гіпертрофії етно-національного, коли індивідуально-неповторне розглядається як націнність порівняно з вселюдським /екстремістсько-націоналістична свідомість/. І в першому, і в другому випадках етно-національне відчуження виступає, насамперед, як відхід, відділення етнофора від своєї суті;

- ідея етно-національного відчуження пронизує всю історію філософської культури України, починаючи від доби Руїни і посьогодні. У Г.Сковороди, зокрема, проблема етно-національного відчуження звучить як проблема глибинного зв'язку етно-національного /"спорідненого"/ з сутністю та призначенням людини - це дає

підстави зробити висновок, що ідеї етнічного нігілізму були чужі як самому Г.Сковороді, так і його творчості;

- показано, що українськими мислителями XIX-ст.-поч. XX ст. активно здійснюється дослідження етно-національного відчуження у формі "відступництва", "запроданства", зради свого народу та його культури. Явище "розполовиненої душі", зумовлене історично, постає як істотна риса української долі;

- в творчості українських романтиків /М.Гоголь, Т.Шевченко/ проводиться ідея про те, що етно-національне відчуження є відчуженням від особистості в принципі "невідчужуваного" - елементів особистості, ідіоматичних характеристик світорозуміння, світовідношення, духу, історичної пам'яті; це трагічний розрив сутності та існування, граничне віддалення людини від її ества. До кульмінації ця ідея доведена в творчості мислителів "розстріляного відродження" /В.Підмогильний, М.Хвильовий, В.Домонтович/ та "шестидесятників" /В.Огус/ - тотальна руйнація національного життя означає таку ж тотальну руйнацію людської сутності, людини взагалі. Розрив соціокультурної традиції між поколіннями означає заперечення одного із фундаментальних законів людського життя - передачі життєвого досвіду наступним поколінням;

- етно-національне відчуження може бути глобальним і частковим. Формами глобального етно-національного відчуження є космополітизм, "манкуртизм", шовінізм, радянський інтернаціоналізм; часткового - відрив свідомості та мови від підсвідомого та поза-свідомого, на ґрунті якого вони виростили; відрив емоційно-почуттєвого від раціонального; відчуження історичної пам'яті, унікальних, власних характеристик світобачення, світорозуміння; втрата практичного знання тощо.

- рефлексивна етнічна свідомість, на відміну від дорефлексивної, прагне до пізнання сутності "свого", розуміння його не лише як відмінного від "чужого", а й як однієї із форм прояву вселюдськості. Важливість надійності включення себе в етноспільноту не зникає, але поряд із цим не менш важливим моментом є проблема реалізації себе як етнофора, усвідомлення проблеми гармонії особистого, етноспільнотного та вселюдського. Гармонійне поєднання розуму, волі та емоційно-почуттєвості - ідеал, якого здатна сягнути особистість з рефлексивною етнічною самосвідомістю.

- об'єднатися в єдине людство люди можуть лише як індивідуалізовані цілності. Етно-національне відчуження розщеплює люди-

ну, її внутрішній світ, руйнує її цілісність. У нинішніх українців феномен і етно-національного відчуження спостерігається у більшості названих форм. Тому шлях українців до входження в сучасний світ загальнолюдської культури може лежати лише через подолання етно-національного відчуження, витворення етно-національного типу особистості зі зрілим особистісним началом. А поскільки рівноцінна етнізація можлива лише в повному структурно, зрілому і багатому етно-національному просторі, то турбота про такий простір є невідкладним завданням в нинішній Україні вже нині.

Наукове-практичне значення дисертації.

Результати дослідження мають як теоретичне так і практичне значення. Зміст роботи як й висновки з неї, допомагають з'ясувати сутність етно-національної культури, співвідношення неповторно-самобутнього та універсального в культурно-історичному процесі, зміст та сутність етно-національного відчуження, вплив його на культуротворення, на людську буттєвість взагалі, допомагають зрозуміти українську долю та задачу, уявити ті завдання, які потрібно буде розв'язувати українцям, перш, ніж їх прийме світове співтовариство. Результати дослідження можуть бути використані у навчально-викладацькій роботі при читанні лекційних курсів з історії філософії, культурології, етнопсихології, української літератури, українознавства, етносціології у вузах, народознавства, суспільства, української літератури у школах.

Матеріали та результати дослідження мають вихід в практику суспільних перетворень в Україні, можуть бути використані в процесі пошуку практичних шляхів подолання нинішнього глибоко кризового стану у різних сферах життєдіяльності українського суспільства.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що випливає з його мети та основних завдань. Праця складається зі вступу, 6 розділів, а також із заключної частини та бібліографії.

В першому розділі осмислюється проблема співвідношення загальнолюдського та етно-національного. В другому - досліджується вплив етноспільноти /нації, народу/ на індивіда. Третій розділ присвячений історико-філософському аналізу феномену відчуження взагалі та етно-національного, зокрема; здійснюється визначення його, з'ясовуються основні риси та критично досліджується зміст національного питання в марксизмі-ленінізмі. В четвертому розділі простежується дослідження етно-національного відчуження в іс-

торії філософської культури України від ХУ ст. до кінця ХУІІІ ст. П'ятий розділ - присвячений аналізу проблеми етно-національного відчуження українськими мислителями ХІХ- поч. ХХ ст. В шостому розділі розглядається феномен етно-національного відчуження в творчості мислителів "розстріляного Відродження", української діаспори та "шестидесятників", з'ясовуються форми прояву національного відчуження в сучасній Україні. Проведений аналіз дозволив вирішити основні дослідницькі завдання.

Апробація роботи здійснювалася у виступах на науково-практичних конференціях: міжнародних /Москва, 1990; Нижній Новгород, 1993, 1994; Київ, 1992; Кельце /Польща/, 1993; Луцьк /1994/, Тернопіль, 1992; Мінськ, 1992/, республіканських /Гродно, 1990; Львів, 1991; Дрогобич, 1992; Бердянськ, 1992; Чернівці, 1993; Кіровоград, 1993, Рівне, 1993, Київ, 1994 /міжвузівських/ Тернопіль 1991, 1992, 1993, 1994/, П-й Всеукраїнській школі соціологів /Бердянськ, 1994/, на ІУ-х Тернопільських науково-методичних читаннях /1994/. З теми дисертації опубліковано 34 роботи загальним обсягом 18 др.арк., в тому числі монографія "Культура і національне відчуження".

Основний зміст роботи.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, висвітлюється стан її розробленості, визначаються мета та основні завдання дослідження, розкриваються методологічні засади роботи, обґрунтовується наукова новизна дослідження, практична значущість отриманих результатів.

В першому розділі дисертації "Проблема співвідношення загальнолюдського та національного в сучасній філософії", на підставі аналізу існуючої філософської літератури, переосмислюється співвідношення національного та загальнолюдського у зв'язку зі змінов сучасних реалій, доводиться необхідність зосередження уваги дослідників на аналізі національної суб'єктивності, ментального простору буття нації, вивченні етно-національного типу особистості, що є складовою проблеми людини взагалі.

Нині на історичну арену вийшов і на весь голос заявив про себе етно-національний чинник - не випадково наш час названий національним ренесансом.

Не вдаючись до загальної характеристики специфіки концепцій мислителів, які розробляли проблеми філософської антропології, оскільки це виходить за межі дослідження, дисертант відзначає, що серед розмаїття цих концепцій практично відсутній етно-націо-

нальний аспект.

Що стосується західно-європейської філософії, то її незацікавленість проблемою національної суб'єктивності зумовлена не в останню чергу домінуванням раціоналістичної традиції, що звертала увагу дослідників, насамперед, на загальне, як таке, що об'єднує людей, а не роз'єднує. Та й саме західно-європейське життя, угрунтоване ще з середніх віків на етно-національному "нейтралізмі", /згадаймо, що мовою культури західно-європейського середньовіччя була "єдина" - латинська мова/, не вимагало подібних досліджень.

Щодо марксистської філософії, ігнорування етно-національного чинника можна пояснити тим, що він, згідно позиції основоположників марксизму, належить до "передісторії" людства, а марксизм зосередив свою увагу на "дійсній історії".

Зведенням національного до державного /тобто лише політичного аспекту - нація як державна форма спільноти/ була допущена груба помилка, яку повною мірою виправило лиш ХХ століття.

Етно-національне тривалий час вважалося свого роду, "прикрим випадком" в історії, "помилкою", "непорозумінням", що неминуче повинно бути подоланим, оскільки людство рухається в напрямі вдосконалення себе, тобто по висхідній. По-справжньому цінним є з цієї точки зору вселюдське, загальне, наднаціональне. Зрозуміло, що такий погляд на національне в нинішньому світі не має права на існування, більше того - він є небезпечним, а тому потребує переосмислення. "Час наївного європоцентризму, - зазначає цілком слушно В. Лісовий, - давно минув".^{1/} Сучасною європейською наукою покладено початок дослідженням в новому напрямку - достатньо назвати французьку "нову історичну школу", що взялася за вивчення "історії ментальностей"^{2/} Перші подібні дослідження з'явилися і у вітчизняній науці.^{3/}

Співставляючи етно-національне з загальнолюдським, дисертант підкреслює, що протиставлення їх не має сенсу. Етно-національне

1/ Лісовий В. "Культура" та "цивілізація" /концептуально-семантичний аналіз/. //Філософська та соціологічна думка.-1993.-№3.-с. 24.

2/ Див., напр.: Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня /под ред. А.Я.Гуревича/. -М., 1991.

3/ Див., напр.: Храмова В. До проблеми української ментальності. //Українська душа.-Київ, 1992; Бичко А.К. Менталітет української нації. //Етно-національний розвиток України.-Київ, 1993 та ін.

є індивідуальним буттям, поза яким людство існувати не може. Так, як не буває людства поза етно-національними спільнотами, так і загальнолюдської культури, мислимої поза окремішними етнічними /національними/ культурами, бути не може.

Застосовуючи діалектику одиничного та загального, автор дисертації показує взаємозв'язок етно-національного і вселюдського. Бути етно-національним /конкретно-людським/, отже, постійно дбати про свою тожсамість, вдосконалювати, довершувати свою унікальність, перетворюючи в неї відповідні зовнішні впливи, зв'язки навколишнього світу, "привласнювати" їх, "втягувати" в себе всезагальне. Замкнувшись у собі, унікальним бути неможливо. Вє-ляке самобутньо-неповторне перетворюється в свою протилежність, коли на нього не дивляться, а споживають, позичають, використовують. Тут же дисертант наголошує на важливому моменті - розумінні всезагального не як "однакового для всіх", а як необхідного спілкування особливого, закону зв'язку, що здійснюється в процесі взаємної дії.

Автором дослідження заперечується точка зору, згідно з якою етнічна /національна/ культура є реалізацією, консервацією лише окремішного, одиничного, що не має виходу до загального, не пов'язане з ним ніяким чином. Мислити етно-національне лише як одиничне, унікальне "своє", що вариться у самому собі і не годиться більше ні для кого, крім "свого" народу, є спотворенням дійсного існування культурних реалій, невіглаством, яке в сучасному світі є небезпечним, бо від нього недалеко до етноцентризму, національного естремізму тощо.

Автор відзначає, що так само, як культура окремішного народу і культура загальнолюдська - два буття, які не мисляться одне без іншого, так і етно-національна людина і людство одне без іншого неможливі. Так само, як загибель кожної етно-національної культури є непоправною втратою для світу /чи Всесвіту/ людської культури взагалі, бо все її наповнення і багатство - із одиничного, яким є етнічні /національні/ культури, так і загибель етно-національного типу людини є непоправною втратою для людства, цього безконечно-вічного "всезагального індивіда" /В.Віблер/, безконечно-вічного людського духу, бо їх існування можливе лише через окремішного індивіда, що існує у формі етно-національного типу особистості, що є джерелом збагачення і наповнення родового.

В розділі проводиться ідея, згідно з якою шедеври людської

культури дуже часто появляються як результат "зіткнення" міжнародних впливів і самі здатні чинити значно помітніший культурний вплив, ніж ті культурні елементи, які згаданого "зіткнення" не відчули. Саме вищезазначені шедеври культури в силу певних обставин несуть на собі найбільш виразну етно-національну ознаку. При обміні культурними надбаннями основне місце належить не тим елементам, які більш прості, легше засвоюються, приступніші, "дешевше обходяться", а навпаки, тим здобуткам, які складніші за змістом, повільніше і трудніше засвоюються саме через те, що в них чітко закарбувалася етнічна /національна/ психологія, знайшов своє найповніше втілення народний дух.

Таким чином, проведений в даному розділі аналіз співвідношення національного та загальнолюдського, дозволяє зробити висновки про те, що вважати етно-національний тип людини "непорозумінням", "прикрим випадком" в історії, як це робилося в "кращих" традиціях раціоналізму, буде нині і помилковим, і небезпечним. Цей тип є формою існування людини взагалі, до того ж необхідною формою. Етно-національне це даність, воно виконує в історії велику позитивну роботу, а, отже, не може вже, як в недалекому минулому, вважатися другорядним і швидкоплинним, бо всім своїм буттям суперечить цьому погляду на себе. Етно-національне це цінність, підкреслює дисертант, а не "архаїка", доля його повинна збутися до кінця. Абстрактний індивід, народ, нація, культура - це порожнеча, вакуум не лише національного, але й загальнолюдського, бо вони взаємозв'язані між собою найтісніше. І людству нині варто задуматись не стільки над тим, як прибрати перешкоди, що чиняться різноамітністю, як над тією користю, що породжується самотутністю" I/

Всесірний розвиток і утвердження національного буття, шлях націотворення, в якому і через яке розкривається у всьому своєму багатстві загальнолюдське, є єдиним шляхом до "вищої уселюдськості" /М.Бердяєв/.

В другому розділі "Етнос як природно-культурно-історична спільнота людей. Індивід в полі етно-національного культурного середовища" досліджуються основні ознаки етносу, його місце в соціумі, роль і значення цієї спільноти людей для життя окремого індивіда, їх взаємозалежність.

В розділі зазначається, що спільнота людей "всюдисущі" і

I/ Див.: Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию.-М., 1984.

"всеосяжні", пронизують всі людські стосунки. Кожна спільнота-це суб"активність особливого роду, що виконує важливу "оформляючу" функцію в соціумі. Етнос відрізняється від інших груп своєю життєвістю, незнищуваністю.

Найбільш вживаним в науковій літературі визначенням етносу є визначення його як спільноти людей, об"єднаних етногенезом /етноісторичним походженням/, мовою спілкування, спільною культурою, територією походження і проживання. В радянській науковій літературі, як правило, увага дослідників була зосереджена на нації та національних відносинах, при чому націям було відмовлено у статусі етнічних спільнот, що зумовило зведення їх до класово-соціальних утворень.

В нинішній науці немає єдиного, усталеного визначення поняття "нації". Найбільш поширеним є визначення, яке можна назвати етнокультурологічним /Д.Чижевський, В.Лісовий, Л.Шкляр, В.Храмова, А.Свідзинський та ін./, за яким нація вважається спільнотою людей, що об"єднані, насамперед, спільністю походження, долею, самосвідомістю, культурою. Отже, етнос і нація у цьому випадку є поняттями однопорядковими, а тому надалі, автор користується поняттям "етно-національна спільнота", розуміючи під нею сукупність індивідів, що об"єднані між собою етногенезом, усвідомленням спільної долі, самосвідомістю, культурою, ментальністю.

Дисертант, долаючи однобічність як "біосферної" концепції етногенезу /І.Кант, Й.Гегель, Й.Гердер, М.Бердяєв, Л.Гумільов та ін./, так і "соціосферної" концепції /напр. С.Возняк, Т.Таболіна, Р.Абдулатіпов/ відносить етноспільноту до природно-історично-культурного утворення.

В розділі наголошується на тому, що природне середовище є необхідною умовою виникнення і функціонування етносу, проводиться аналіз співвідношення і взаємодії природних та соціальних чинників, підкреслюється необхідність реабілітації природного чинника в силу його значення і ролі для окремої особистості, етноспільноти та людства взагалі.

Етно-національна спільнота -це, свого роду, специфічне людське буття, основними ознаками якого є особливості психічного складу та типів мислення. Психічний склад - це своєрідний колорит почуттів, способу думання, дій, етнічні риси звичок, емоцій, що є відносно стійкими і формуються протягом усього життя народу. На них відображаються чинники геополітичного, історичного, соціокультурного порядку.

Дослідження поставлених питань дає можливість дисертанту стверджувати, що етнічна культура, будучи інтегральною формою саморуху етносу, є такою ж самою універсальною, "адаптивно-адаптувочною системою" /Е.Маркарян/ як і вселюдська культура, на чому в існуючій літературі наголошувалося поки що недостатньо. Через акумулювання властивої їй традиції, культура забезпечує виживання і розвиток етносу як соціального організму. За самозбереженням етносу чітко стежить етно-національна самосвідомість – саме через неї здійснюється "відбір", а потім засвоєння чужих культурних впливів. Автор висуває та обґрунтовує положення про те, що етно-національне середовище є первинним по відношенню до похідного, а тому – вторинного простору, що називається суспільством.

Інкультурація особистості, що і є, по суті, етнізацією, забезпечує засвоєння людиною традиційних способів мислення і дії конкретної культури, збігається з соціалізацією особистості і триває все людське життя. Кожна етно-національна культура є самостійним світом, свого роду, універсумом, що забезпечує особистості всю повноту її буття, а тому не може бути поділу культур на "примітивні" і "зрілі" з цієї точки зору. Етно-національне культурне середовище є для людини самоочевидним, безпосередньо даним, а тому і сприймається воно як природне середовище, де людина відчуває свою невід'ємність від нього.

Етно-національна приналежність є "синтетичною" характеристикою, що супроводжує людину все життя, вбираючи в себе всі інші характеристики /професійні, сімейні, вікові і т.д./; вона є чинником, що "пронизує" всю життєдіяльність особистості, складаючи глибокий духовно-емоційний стан людини, її менталітет.

Дослідження етно- та націогенезу дало підстави дисертанту стверджувати, що етнос – це, свого роду, надорганізм, це "сплав", синтез природи, історії, долі, культури, соціальності, акумульований в національному менталітеті та інтегрований у відчуття ідентичності. Саме глибинною сутністю етносу, його "закоріненістю" в природі, пояснюється його вражаюча життєздатність, незнищенність, на відміну від інших суб'єктивних форм.

Особливу увагу дисертант звертає на двообернений процес "входження в культуру" особистості і, навпаки, "входження культур" в особистість, що і є, по суті, інкультурацією /етнізацією/ індивіда, яка на стадії дитинства та юності є тотальною первісною соціалізацією. Обидва вищеназвані процеси взаємопов'язані, відбуваються одночасно. Автор дослідження наголошує на тому, що

не лише індивід є "закоріненим" у етнокультурному полі свого народу, а й воно "проростає" в особистість всіма своїми сенсами і сторонами. Це стає можливим завдяки увіповідненню, яке існує між детермінацією, яка діє на внутрішній світ особистості із зовнішнього світу /міні-універсуму, яким є етно-національне культурне середовище/ і внутрішньою детермінацією /генотип, підсвідомість, свідомість, архетипи/, що взаємодіючи, перетворюються у самодетермінацію людського духу. Це відповідність і генетична і смислова, чому етно-національний характер і є своєрідною персоніфікацією культури.

Дисертант стверджує, що етнічність /національність/ витворюється довготривалою та складною роботою природи і культури, пронизує всю структуру соціально-психологічної моделі особистості, максимально наближена до інтимної сфери людського буття, зумовлює ставлення людини до природи та інших людей.

В розділі, на підставі проведеного дослідження стосунків особистості з етносом, робиться висновок про те, що особистість потребує етноспільноту в не меншій мірі, ніж спільнота особистість. В процесі витворення особистістю своєї ідентичності, етно-національна ідентичність є особливо важливою, і займає серед інших ідентифікацій далеко не другорядне місце, бо: 1/ нація здатна дати етнофору - особистості значно більше можливостей для самореалізації, ніж будь-яка із "груп інтересу"; 2/ відчуття національної приналежності має велике психологічне значення, бо прагнучи до глибинного стабільного зв'язку індивід цей зв'язок у нації знаходить; 3/ етнос /нація, народ/ через інкультурацію дає окремому етнофору найнеобхідніші засоби до життя, "включає" його в буттєвість, соціалізує; 4/ етнос не є "шматком" соціального простору буття індивіда, - в своєму розгортанні, він вміщує в себе всю цілісність людського буття, а тому витворює духовно-душевну, організовану, "окультурену" особистість, якій під силу гармонійні стосунки з природою та іншими людьми.

Дисертант підкреслює, що поскільки кожний народ /етнос, нація/ і його культура виконують важливу історичну місію - творять засади/ субстанціальні, онтологічні, гносеологічні, духовні, психологічні тощо/ людського буття, через себе здійснюють зв'язок індивіда з людством, природою, іншими людьми, то етно-національне повинно набути статусу загальнолюдської цінності.

Дисертант звертає увагу на механізм забезпечення виживання

та вдосконалення етно-національної буттєвості. Первісна соціалізація та первісна етнізація формують перший фундаментальний рівень світогляду, збагачують особистість практичними знаннями, дорефлексивною етнічною свідомістю - на цьому рівні засвоюється традиційний досвід, підтримується і оберігається усталеність /способів мислення, дії, поведінки тощо/. Оскільки русло "консервації" традиції містить в собі небезпеку для етносу, то через механізм вторинної етнізації твориться світогляд, рефлексивне мислення, що забезпечують можливості для змін та самовдосконалення.

Особливу увагу звертає автор на необхідність творення в сучасному світі, який переживає етноренесанс, етно-національної людини з рефлексивною етнічною /національною/ самосвідомістю, яка, будучи усвідомленням суб'єктом своєї етно-національної суті, та відповідним ставленням до цього, існує не в самосвідомості не "поряд", а - "в" і "через" інші її прояви. Рефлексивна етнічна самосвідомість прагне до усвідомлення сутності "свого" як не лише відмінного від "чужого", але й як однієї із форм прояву вселюдськості. Продуктування рефлексивної етнічної самосвідомості - це перетворення, перехід етно-національного "ми" в етно-національне "я" - зріле, розвинене, організоване, цілісне.

В третьому розділі - "Етно-національне відчуження в історії європейської філософії", спираючись на аналіз літератури з проблемами відчуження, дисертант визначає етно-національне відчуження як перетворені форми прояву сутнісних сил етнофора /особистості, народу/ та національно-культурної буттєвості. Це такий стан внутрішнього світу особистості, який заперечує етноспільноту з її культурою та духом, зумовлює відсутність у людини почуття приналежності до свого народу, причетності до нього /явище денационалізації/. Інша сторона етно-національного відчуження полягає в тому, що нація з її культурою, духом, системою цінностей може стати надцінністю для особистості та її цілого народу - гіпертрофоване національне почуття, спотворена національна свідомість "очищає" національне від загальнолюдського /явище екстремістсько-націоналістичної свідомості/.

Слід зазначити, що як у першому випадку, так і у другому етно-національне відчуження виступає силою, що протистоїть людині, є ворожою до неї. Аналізована форма відчуження привертала увагу філософів значно менше, ніж інші форми, проте окремі ідеї та думки по цій проблематиці складають для дисертаційного дослідження певну цінність, підкреслюється в розділі.

Уже рядом мислителів ХУІІІ ст. були виділені і проаналізовані окремі аспекти етно-національного відчуження. Так, не користуючись самим поняттям "етно-національне відчуження", до цієї проблеми в західно-європейській філософії звертається англійський філософ Д.Кюм. Він проводить ідею про те, що форма правління, соціальні перевороти, достаток або убогість, становище нації по відношенню до її членів зумовлюють зміни в національному характері народу, створюють відповідний комплекс звичаїв характерних для нас".^{1/} Отже, за Д.Кюмом, національний характер є відносно усталеним утворенням і може змінюватися. Як покаже подальший аналіз досліджуваної проблеми, ці зміни можуть носити не лише частковий, а й глобальний характер.

Ш.Монтеск'є, будучи представником географічного детермінізму, вважав, що народ може втратити свою ідентичність під впливом кліматичних умов.^{2/} В залежності від змін у формах правління та суспільного виховання можуть відбуватися зміни в тожсамості народу, - стверджував Гельвецій.

І.Кант в "Антропології" проводить думку про те, що національна вдача народу є суперечливою, в ній можуть виявлятися як позитивні сторони, так і негативні. Заслуговує на увагу ідея мислителя стосовно того, що національна вдача народу залежить від особливостей розвитку культури, що на національну вдачу народу великий вплив може чинити соціально-політичний чинник - під впливом недосконалого соціального устрою в німецькій вдачі з'явилися негативні риси.

У деяких мислителів ХУІІІ ст. простежується певна абсолютизація національної специфіки. Так, І.Кант вважав, що англіяці та французи є найкультурнішими народами на землі, інші ж, по різних причинах, до таких не належать. Отже, як бачимо, соціально-політичний чинник, на думку багатьох мислителів, має найбезпосередніший вплив на змінюваність національної вдачі народів, є складовою механізмом відчуження їх ідентичності, тожсамості.

Інший філософ цієї доби - Гердер, пояснюючи втрату тожсамості слов'янськими народами, стан їх "глибокого занепаду", "тяжкий сон", підкреслював, що визначальним чинником цього відчуже-

1/ Див.: Кюм Д. О национальных характерах. // Кюм Д. Сочинения в 2-х т. - М., 1966. - Т. 2. - с. 703-704.

2/ Див.: Монтескье Ш. Избранные произведения. - М., 1955. - С. 350.

ного стану є чинник політико-мілітарний.

Дисертант підкреслює значний внесок в трактування досліджуваної проблеми Гегелем. Він вважав, що світовий дух на кожному ступені свого розвитку відрізняється від іншого своїм власним принципом. Таким принципом є визначеність духу – особливий дух народу. ^{1/} Цей дух виявляється у конкретних діяннях та прагненнях народу, відрізняючи свою визначеність один народ від іншого. Дух це і є, за Гегелем, народ. Дух прямує до істинної свободи, та перш, ніж він її сягне, духу народу доведеться пройти через відповідні стани відчуженості від самого себе. Народи, що сягнули справжньої свободи, піднялися до розуміння всезагального, зуміли подолати відчуження від власної сутності, стати всесвітньо-історичними народами. Цей стан можливий лише у формі держави. ^{2/} За Гегелем, недержавні народи так і залишаються "недо-народами", бо лише держава перетворює натовп в народ. Отже, "неісторичний" народ, тобто, "недержавний" є відчуженою формою сутності народу, нації. Важливим аспектом досліджуваної проблеми є розуміння Гегелем національного відчуження як процесу та стану.

У Й.Г.Фіхте розробляється ідея, згідно з якою визначальною ознакою приналежності до нації є наявність у особистості духу народу. Німецькість як дух є, визначальним критерієм приналежності до німців як нації (Промови до німецької нації). Таким чином, Фіхте майже два століття тому висловив думку про те, що втрата особистістю національної ідентичності відбувається, насамперед, із втратою духу народу, до якого належить особистість.

Цінною думкою для нашого дослідження у Ф.Ніцше є розуміння національного відчуження як глобального процесу та стану, що охоплює всю цілісність буття нації та її національного аства.

Слід відзначити, що всі ті сторони та аспекти національного відчуження, про які мовилося вище, набувають певної довершеності у слов'янських мислителів, зокрема, у Я.Коллара. Він стверджує, що втрата народом мови та культури, відчуження їх від тіла нації за певних обставин означатиме втрату народом його душі, бо лише у культурі, яку творить цей народ, живе його душа. А втрата, руйнація душі тотожна загибелі самого народу.

1/ Гегель. Філософія історії. // Гегель. Сочинення: В 3-х т. - М., 1956. - Т.3. - С.61.

2/ Гегель. Філософія права. - М., 1990. - С.271-272.

А наприкінці XIX ст. іспанський філософ М.де Унамуно проводить ідею про творення нації, що складається із довершених людських особистостей, які усвідомлюють свою національну сутність, що є для кожної із них "потребою душі" за виразом І.Франка - ця проблематика виноситься в площину персоналістичної етики та екзистенціального аналізу, що характерно для кінця XIX ст.

Національне відчуження, за К.Марксом, є процесом глобальним і конструктивним, втрата робітниками національної приналежності /"Пролетарі не мають батьківщини"/ і є свідченням цієї глобальності. Чинником, що зумовлює це відчуження, є відчуження економічне. Подолання національного відчуження К.Марксом не передбачається - пролетарі так і залишаються "громадянами Всесвіту" /М.Бердяєв/, а не представниками певної нації.

Дисертант зазначає, що пролетарська держава - СРСР - народила нові, потворні, непередбачені зловісні форми відчуження, в т.ч. і в національному житті.

Право народів самим вирішувати свою долю було підкорено праву робітничого класу на зміцнення його влади.

Аналіз робіт В.І.Леніна, Й.В.Сталіна, партійних документів дає підстави зробити висновок про те, що причини етно-національного відчуження в СРСР були, насамперед, політико-ідеологічного порядку. Щодо масштабів відчуження, то, слід зазначити, що воно було глобальним - вся соціалістична система тільки й могла існувати, здійснюючи тотальне відчуження. Інтернаціоналізм, під гаслом якого творилася "нова історична спільність людей", виявився насправді трансформацією російського месіанізму.

В дисертації зазначається, що відчуження народу від власної території, здійснення ним права на владу, від матеріальних та духовних культурних надбань зумовлює відчуження національної суб"ективності, втрату національної ідентичності, руйнацію тожсамості, розпад "я". "Очищення" людської сутності і існування від присутності національного виявилось, насправді, цілеспрямованою, планомірною, довготривалою державною політикою нищення людського і людяного в людині, руйнацією людської сутності, людини взагалі.

Пророблений дисертантом аналіз зазначеної проблеми дозволяє стверджувати, що особливістю досліджуваної форми відчуження є, зумовлений природою етно-національного, його наскрізний, системний характер - воно є "присутнім" у всіх інших видах відчуження, а не існує поряд з ними.

Етно-національне відчуження може існувати у формах: відриву свідомості та мови від підсвідомого, на ґрунті якого вони виростили; відриву національної свідомості від реалії життя /радянська заміфологізована національна свідомість/; втрати історичної пам'яті; відчуження практичних знань тощо - це часткове національне відчуження. Глобальними проявами національного відчуження є: космополітизм, радянський інтернаціоналізм, "манкуртизм", національний екстремізм, шовінізм.

В дисертації наголошується, що етно-національне відчуження в будь-яких формах є процесом деструктивним як для окремої особистості, так і для нації, бо втрата особистістю "закоріненості" в "малій батьківщині", відчуття приналежності до неї означає втрату відчуття "закоріненості" і приналежності і до "великої батьківщини": країни, людства, Всесвіту - не відчувуючи рідної домівки, денационалізовані люди не відчувають її ніде, а отже, не несуть відповідальності ні за що. Втративши наповнення внутрішнього світу духом свого народу, вони не здатні до духовно-душевного єднання з іншими людьми, бо без-духу це зробити неможливо.

В четвертому розділі "Філософська думка України ХУ- кінця ХУІІІ ст. про етно-національне відчуження" зазначається, що проблема втрати українцями тотожності тривожила передових людей України досліджуваного періоду і осмислювалася ними. Уже в полемічній літературі ХУІ-ХУІІІ ст. можна простежити аналіз зазначеної проблеми. Ця доба ознаменована зародженням національної свідомості, творенням на українському ґрунті в особах І.Вишенського, Г.Смотрицького, М.Смотрицького, Д.Зизанія людської особистості, усвідомлення її самоцінності.

Адже, починаючи з кінця ХУ ст., на території України виникають чинники, що сприяють денационалізації етносу.

В полемічних творах ХУІ-ХУІІІ ст. проводиться ідея згубності відмови особистості від звичаїв сім'ї, народу, осмислюється зв'язок чинників, які впливають на життя особистості: віри, освіти, виховання, соціально-політичного фактора, звучить гнівна критика на адресу асиміляторів. В "Ляменті людей побожних" проводиться ідея зв'язку віри, що збігається в ті часи з національною ідентичністю, і морального обличчя людини - колонізація, покатоличення, розглядається як чинник, що спричинив занепад народної моралі; звучить думка про провідну роль національної еліти в суспільстві - коли від православ'я відчуралася шляхта, ні-

кому стало спрямовувати це суспільство до Бога, воно почало деградувати.

Особливо загострено проблема національного відчуження звучить у І.Вишенського. Є підстави стверджувати, що І.Вишенському було властивим почуття приналежності до народу, з якого він походив, тому в його полі зору опинилася і проблема національного відчуження. В його творчості проводиться ідея осуду польської агресії в Україну, колонізації українців, втрати ними у зв'язку з цим національного обличчя. І.Вишенському властиво глибоке розуміння зв'язку між національним чинником та людською сутністю - він проводить думку про те, що відчуження людини від національного культурного поля /віри, освіти, звичаїв, правил співжиття, виховання/ спричиняє руйнацію моральних рис особистості, страждання її, втрату нею духу, а від цього розкладається, деградує і суспільство цілому, а не лише особистість.

В центрі уваги мислителя - людина, але не просто людина, а людина "духовна", бо єднання людини з Богом можливе лише через дух. Не відхід від народу, не відчуження від нього, а спасіння його через спасіння особистісне - таку ідею можна прочитати в творчості та в житті цього українського полеміста.

У ХVІІІ ст. етно-національне відчуження українців продовжує існувати як реальна українська проблема. Серед мислителів, що прагнуть її осмислити /і осмислюють!/, мандрівний філософ Г.Сковорода.

Дисертант стверджує, що етнічний нігілізм був чужим Г.Сковороді, хоча тривалий час в радянській науковій літературі його зображали саме етнічним нігілістом. В його творах простежується глибока тривога за долю "матері Малоросії".^{1/} Дослідження творчості філософа дає підстави вважати, що поняття "етнічний", "національний" та "споріднений" є у його поняттями-синонімами. Через всю творчість

Г.Сковороди проходить ідея "спорідненого життя", що свідчить про усвідомлення філософом глибинного зв'язку людської сутності та призначення людини з етно-національним чинником. Через "споріднене /с-родом, при-роде/ життя", стверджував філософ, лежить шлях людини до Бога, а, отже до "внутрішньої", "невидимої", справжньої людини, до розкриття її справжньої людської сутності.

1/ Див.: Примітки. // Сковорода Г. Вибрані твори у двох томах.

• Київ: Дніпро. 1972. Т.2. -с. 264-265.

Ідея "спорідненого життя" в радянській літературі про творчість Г.Сковороди свідомо замовчувалася. Бо що ж розумів філософ під "спорідненим життям"? - Слідування звичаям та правилам співжиття свого народу, його практичним знанням, народній мудрості та моралі, прийняття тих цінностей та ідеалів, якими жив рід, народ. Філософ, багато подорожуючи, завжди повертався в Україну і в своїх творах закликав сучасників та нащадків "повернутися у дім свій", а не шукати щастя в чужих краях.

Етно-національне відчуження у творчості Г.Сковороди пов'язане з проблемою свободи, волі - щоб зберегти себе, свою ідентичність, "не пошитись у дурні", потрібно бути вільним.

Поросійщення національної еліти, відмова її від народу походження, перехід в "неспоріднену стать" є шляхом, що віддаляє таких людей від Бога, а, отже і людської сутності - стверджував філософ і доказав зворотнє власною долею.

Тема відчуження українців від власної сутності пронизує всю "Історію Русів". На весь голос у творі звучить ідея духовної єдності українців, що нерозривно пов'язана з їх політичним буттям, етно-ментальними особливостями національного характеру, що, зрештою, започаткувало цей напрямок у розвитку української філософсько-гуманістичної літератури.

Як видно із твору, автор його усвідомлює зв'язок між втратою народом національної ідентичності з політичними чинниками. Тут же стверджується, що між національною сутністю людини та її загальнолюдською сутністю існує глибинний зв'язок: ті, кому "не мила віра та цілість вітчизни" є людьми знеособленими, неповноцінними.

В п'ятому розділі "Аналіз національно-культурної буттєвості в історії філософської культури України XIX -поч. XX ст." зазначається, що різними аспектами етно-національне відчуження простежується в творчості українських романтиків, зокрема, у М.Гоголя. Мета кожної людини на думку мислителя, - збереження душі живою, бо лише жива душа є прекрасна, і вона є його ідеалом. Навпаки, некрасу він вбачає в мертвотності душі. Як же зберегти душу живою?

Дослідження його творчості дало дисертанту підстави стверджувати, що необхідною умовою для збереження душі живою, на думку Гоголя, є зв'язок людини з її родом, народом, його духом та життям. Письменник і філософ вважає етнічну людину людиною повно-

цінною. Людська сутність, за Гоголем, розкривається словна в національно-культурному середовищі. Думка про те, що жива культурна традиція, зв'язок між поколіннями через передачу життєвого досвіду вбезпечують повноцінне особистісне буття пронизує всі гоголівські твори. І, навпаки, розрив культурної традиції, руйнація зв'язку між поколіннями зумовлюють вигасання "живої душі" і поступове омертвіння її.

Цінною для нашого дослідження в гоголівських творах на "українську тему" є думка про те, що гармонійне національне середовище витворює таких же гармонійних, повних любові до життя, людей, розкриває їх найкращі людські якості, а неповний, спорожнілий, однобокий культурний простір нації /культура на побутово-емпіричному рівні/ зумовив появу таких же однобоких, спорожнених душ, людей, потворних недолюдей, не здатних на напругу духу.

Заслужовує на увагу проведена в гоголівській творчості думка про те, що моральне ядро людської самосвідомості пов'язане з національним культурним полем найтісніше. Гоголь показує, що несправедні вчинки ведуть людину до душевного самогубства, відчуження від самої себе /"Страшна помста"/.

Дослідження особистої долі М.Гоголя, його "подвздоної душі" та творчості дає підстави зробити висновок про те, що геніальність, позбавлена національного підґрунтя, дуже часто не здатна реалізувати себе в повній мірі.

Після М.Гоголя до проблеми етно-національного відчуження звертається Т.Шевченко. Весь його "Кобзар" – це роздуми над тим, як не вдалася українська доля, спостереження за відчуженням українців від самих себе. Усвідомлення того, що без своєї еліти народ не буде здатний до подальшого розвитку, змушує його час від часу ставити запитання: "Чиї сини? Яких батьків?" – деградацію, зіноземлення української знаті він підносить на рівень загальнолюцького – синівська зрада, матеревбивство є непрощеним гріхом. Відчуження від "свого", рідного є шляхом до знеособлення, до втрати людяності, духовності, людини як такої.

Досліджуючи долю творчої особистості відірваної від національного підґрунтя, поет робить висновок про те, що відокремлення від такої особистості національного культурного простору є втрапою нею духу, а без нього немає і самої людини.

У Т.Шевченка національне постає у всій повноті свого буття,

підноситься поетом до космічного, співпадає з ним. Звертаючись до усної народної творчості, він геніально довів, що національне є зв'язуючою ланкою між людиною і космосом. Руйнація цієї ланки означає руйнацію цього зв'язку, а, отже, самої людини, її життя і суті.

Дисертант доводить, що національне відчуження бачиться Шевченком, як явище глобального плану, що веде до винищення нації.

В дисертації показано, що Т.Шевченко розумів психологічне значення нації для окремої особистості. Шевченків "Кобзар" - це зображення найрізноманітніших колізій, що трапляються з людьми: смерть, війни, вбивства, розлука, подвоєння душі, синівська зрада тощо. Вихід із таких "межових ситуацій" поет вбачає у зверненні до сім'ї, роду, нації, бо саме тут живе любов і всепроцєння, підтримка і захист.

Дисертант звертає увагу на внесок в розроблення проблеми національного відчуження О.Потебнею, якого тривалий час замовчували як теоретика національної ідеї. Він вважав, що внутрішнє безсилля українців породжене слабкою національною самосвідомістю окремих людей, що називають себе українцями, їх нерозвиненим відчуттям національної ідентичності; ним доведено, що мовна асиміляція, як правило, веде до втрати особистістю національної ідентичності, бо мова є не лише засобом спілкування, але й світоглядом, життєвим досвідом, ядром культури.

П.Куліш продовжуючи дослідження національного відчуження, показав, що денационалізація можливого українства стала тим чинником, що зумовив загибель Гетьманщини і загальмував просування України до волі на віки.

Як і П.Куліш М.Драгоманов вважав, що денационалізація еліти веде до розхитування культурних засад національного життя і припинення його розвитку. Ідеєю зв'язку окремої особистості та народу, роду, наголошуванням на тому, що народ, нація потребує особистість не в меншій мірі, ніж вона його, просякнута творчість Т.Зіньківського, Лесі Українки, І.Франка.

Проблема етно-національної приналежності, як вважав І.Франко, є проблемою морального вибору. Як і інші його попередники, І.Франко зосереджує увагу на дослідженні феномену "роздвоєної душі", здогадуючись, що для української історії ця роздвоєність, будучи зумовленою історично, є невід'ємним атрибутом. Цю ж ідею віднаходимо і у Д.Донцова - він зазначав, що "роздвоєність психіки" ук-

раїнців є "причиною причин" їх невільницького стану.

Дисертант на підставі дослідження творчості В. Винниченка, робить висновок про те, що в аналізі феномена національного відчуження Винниченку належить ідея про "закоріненість" особистості у світ "малої батьківщини", що є необхідною передумовою "закоріненості" у космосі. Отже, В. Винниченко вважав національне буття зв'язуючою ланкою між індивідуальним та загальнолюдським. Він стверджував, що почуття приналежності до свого народу не знає класового поділу, воно є такою характеристикою, що пронизує все буття людини, супроводжує її все життя.

В дисертації проводиться думка про те, що доля відчуженого від рідного підґрунтя національного духу, може бути дуже складною. Відчужений від колонізованої України XIX ст. її дух здійснив велику плідну роботу в російських культурних центрах - Москві та Петербурзі. Починаючи з М. Гоголя, російська культура поступово "українізується", особливо це стосується літератури та філософії. В них привносяться риси, що вже були властиві українській культурі: гуманізм, демократизм, народність, естетичність тощо. Ці деструктивні процеси в російській культурі означали її відчуження від самої себе і витворення, таким чином, "свого іншого".

В шостому розділі - "Збереження національної тотожності українців в добу тоталітаризму як актуальна проблема" - простежується подальше розроблення проблеми етно-національного відчуження в філософській культурі України радянської доби, досліджуються основні форми та рівні прояву його в сучасному українському суспільстві.

На підставі аналізу реалій українського життя початку XX віку, дисертант проводить думку про те, що в цю добу в ментальності українців стався перелом, який, в кінцевому підсумку, завершився остаточним оформленням в часи "розвинутого соціалізму" "химеричної особистості" та "химеричного етносу" /Л. Гумільов/, що є свідченням переростання часткового відчуження особистості та народу від свого національного ества у відчуження глобальне.

Цей процес осмислюється в антропософії "розстріляного Відродження". Інтелектуальна проза цієї доби порушила не лише проблему національної "зради", "відступництва", тобто переходу особистості в лоно іншої культури, що супроводжується відмовою від власної, що характерно для філософствуючої прози та поезії XIX ст. але й, насамперед, проблему зв'язку тотальної руйнації підвалин

національного життя з життям і сутністю окремішньої людини, що на руїнах цього життя продовжує існувати. Дисертант, досліджуючи творчість М.Хвильового, В.Підмогильного, В.Петрова /Домонтовича/ наголошує, що особлива увага цих мислителів звернена до психологічного аспекту проблеми національного відчуження, до психології перехідного часу. Через всю їхню творчість проходить ідея, що підґрунтя економічне чи політичне є частковим, свого роду, "шматком" людського буття, а підґрунтя національне є тотальним. Коли здійснюється його суцільна руйнація, людська душа опиняється в ситуації існування в розломі буття, в стані очікування катастрофічного кінця, який є неминучим. Отже, знищення національного підґрунтя, що є тотальним, зумовлює інфляцію людської сутності, тотальне її нищення. Національне безґрунтя породило нову генерацію людей – із розмитим моральним обличчям, конформістською психологією, спустошених духовно, що живуть в постійному страху, "намацаючи межу, де закінчується твердий ґрунт і починається провалля" /В.Домонтович/.

Дисертант доходить висновку, що інтелектуальною прозою "розстріляного Відродження" доведена невід'ємність національного культурного простору від особистості – він творить "екзистенціальні" людського буття, і є тією необхідною підвалиною на якій тільки й можливе існування особистості взагалі. Зі знищенням України дореволюційної, залишається "чужий" світ для української людини, – холодий і пустий, він не здатний оживити її душу.

Аналіз антропософії "розстріляного Відродження" дає підстави зробити висновок про те, що механізмом здійснення національного відчуження є відтинання народу від його історії, розрив соціокультурної традиції між поколіннями. Ідіоматичні характеристики світогляду, світовідчуття, світовідношення, будучи відносно усталеними, в умовах нищення національного культурного простору, культурної традиції поступово втрачають підвалини своєї усталеності. Мислителі досліджуваної доби доводять, що в умовах глобальної, руйнації культурної традиції насильницькими засобами глибоких змін зазнає, насамперед, психіка особистості.

Дисертантом стверджується, що національний культурний простір і люди, що творять у ньому своє життя, є своєрідною рухомою цілісністю, де всі елементи пов'язані між собою найтісніше і розвиток кожного із них відбувається у відповідності з іншими, і, навпаки, – руйнація якогось із них впливає на існування інших,

зумовлює їх деструкцію, появу перевтілених форм. Часткове відчуження національної буттєвості зумовлює часткове згортання етнічної ідентифікації суб'єкта, глобальне відчуження, напр., українського культурного поля зумовило таку ж глобально-глибинну руйнацію не лише національного єства особистості, а й людської сутності взагалі.

В розділі показано, що тематика "роздвоєної душі", що відображала реалію українського життя на протязі тривалого часу, розробляється і мислителями 20-х - 30-х років нашого віку. Як і Гоголь досліджують процес "омертвіння" душ українців, членів партії, та й позапартійних, що металися поміж українством та більшовизмом.

Автор дисертаційного дослідження зазначає, що М.Хвильовому належить розуміння української радянської культури як перевтіленої, відчуженої форми існування української культури. Не живлячись більш як тисячолітньою культурною традицією, ця "культура" була напівмертвою, штучною формою, що не мала перспектив розвитку. Чинником, що зумовив і "роздвоєність душі" українців, і існування відчуженої форми української культури, приреченої на вторинність та позадицтво, М.Хвильовий називає російський шовінізм, що замаскувався під радянський інтернаціоналізм.

Як відомо, біогенні, психогенні та соціогенні елементи особистості, що перебувають у відповідності між собою, складають інтегральну єдність структури та функціонування. Та при певних умовах ця відповідність може зазнавати глибокої деформації, що зумовлює дезінтеграцію особистісного начала, її "я". Інтелектуальна проза досліджуваної доби показує, що соціальними причинами цього явища може бути перебування особистості в кількох соціальних спільнотах, яким характерні взаємно протилежні системи цінностей і взаємовиключені зразки поведінки. Саме в такій ситуації перебувають українці в пореволюційну пору. Та й самі письменники, що залишили нам свою творчість, пережили трагедію роздвоєння душі. Їхня творчість, на думку дисертанта, продемонструвала принципову психологічну несумісність українства та більшовицької ідеї.

Різними аспектами проблема національного відчуження проступає в творчості українських мислителів в еміграції. Є.Маланюк зосереджує увагу на комплексі малоросіянізму, який вважає "причиною причин", що занастили українську долю. Є.Маланюк намагається дослідити суперечливу сутність цієї форми національного

відчуження, дошукатися до причин її існування. Українців, що є носіями цього комплексу, мислитель називає "національно-недокровними" людьми – повноцінною людиною може бути людина, якій властиве глибоке відчуття приналежності до свого народу, а, отже, і відповідальність за його і власну долю. Шляхом подолання цієї форми національного відчуження Є. Маланюк називає здобуття Україною державності.

В розділі зазначається, що М.Шлемкевичем переконливо доведено, що життя "на руїні" творить руїну і в людських душах, – "звір прокинувся в українській душі"^{1/} – філософ не сумнівається в глибокому зв'язку національного відчуження із глобальним відчуженням людини від її сутності. В його творчості, наголошує дисертант, показано, що національне є проміжною ступенькою буття між буттям особистісно – індивідуальним та загальним, вселюдським, ланку, що пов'язує особистість та людство.

Філософ зосереджує свою увагу на самому механізмі здійснення процесу відчуження українців від себе – руйнація української суспільної піраміди, систем цінностей, світогляду, моралі, історичної пам'яті, інкорпорування цінностей радянської цивілізації в докомуністичну українську культуру. М.Шлемкевич простежує долю "зрадянської" української людини за межами національного культурного простору – ця людина "загублена" у світі, їй немає до кого і чого пригукитись, нема де і в кого шукати захисту і спокою – через весь Твір проводить філософ ідею глибокого зв'язку особистості та нації, яка є Дім, захист, осереддя спокою, любові.

Цікавим моментом в роботі М.Шлемкевича є наголошування на тому, що серед чинників, які зумовлюють національне відчуження українців – чинники "свої", "домашні" – братовбивства, безглузді розправи українців над українцями, окремі ментальні характеристики народу. Отже, національне відчуження може бути і причиною, і наслідком.

Цінне дослідження проблеми національної ідентичності було здійснено Б.Цимбалстим, філософом та психологом з української діаспори США; мислитель стверджує, що для емігрантського середовища явище подвійної ідентичності є суттєвим. Він вважає, що подвійна ідентичність для людей, які перебувають одночасно у двох культурних полях, є бажаним і позитивним явищем. Втрата ж І/ Шлемкевич М. Загублена українська людина, – Нью-Йорк. 1954. – С. 61.

національної ідентичності є явищем наскрізь негативним, бо така людина втрачає сенс життя, перспективу, надію. Дослідженнями зарубіжних філософів доведено, що члени етнічних меншин, які зберігають етнічну ідентифікацію з власною групою та прив'язані до її культурної спадщини і системи цінностей, не відчують відчуження від інших людей і світу в таких загострених формах, як ті, що з якихось причин етнічну ідентифікацію втратили.

Дисертант стверджує, що своєрідний підхід до проблеми національного відчуження спостерігається в антропософії В. Стуса. Він дивиться на цю проблему, будучи "між життям і смертю", перебуваючи "над проваллям". Його сприйняття Вітчизни підкреслено загострене – він вдвляється в неї, на відстані, "з-за частоколу чорних загород", живий чи мертвий?", "сам-на-сам", будучи приреченим, – це він добре усвідомлював. Через всю творчість В. Стуса проходить ідея України-Вітчизни, Дому, де живе все те, що необхідне людині до життя, де людина просто має можливість жити людським життям. Всіма своїми творами поет волає: не руйнуйте Дім, не відривайте сина від Матері, не знущайтеся над родиною-народом – це все протиприродно, гріховно, бо тим самим нищиться саме життя, підриваються його корені. В. Стус довів, що національне та вселюдське розривати безглуздо, бо національне не виключає людського. В самій особистості національне виявляє себе як саме людське єство. Воно не є частиною людини і відняти його безболісно від неї не можна. Здійснення такого віднімання означає руйнацію зв'язку людини зі світом взагалі.

Україна в радянську добу стає "чужою", "божевільною", кафкіанськи-іраціональною. Проте поет любить і цю Україну. Він не страждав роздвоєністю душі. Відчуття спорідненості зі своїм народом та землею допомогли йому залишитися Людиною навіть в нелюдських умовах радянського концтабору.

В сучасній Україні можна простежити всі, аналізовані вище, прояви національного відчуження. В розділі наголошується, що подолання національного відчуження стане тим рушієм, який позбавить Україну нинішнього кризового стану і вбезпечить народу та його культури подальший розвиток.

У Висновках, на підставі аналізу проблеми етно-національного відчуження, зроблено узагальнення основних положень дослідження та подано певні рекомендації.

Основний зміст дисертаційного дослідження відображено в наступних публікаціях:

1. Культура і національне відчуження.-Київ-Тернопіль.1994.-І24с.
2. Історична доля та дух українського етносу.//Культурне відродження в Україні.Історія і сучасність.-Тернопіль,1993.-с.42-59.
3. Відродження української культури як проблема оновлення її цінностей.(у співавт.).//Культурне відродження України.-С.І4І-І49.
4. Освіта та культура-ключ до національного відродження (у співавт.).//Культурне відродження України.-С.І55-І68.
5. Подолання національного відчуження.//Современное общество.-1993.-№2. -С.68-74.
6. Деякі особливості методології дослідження української національної самосвідомості в ХІХ-поч.ХХ ст.//Методологія наукового пізнання. -Тернопіль, 1993.-С.35-4І.
7. Інкультурація як визначальний чинник етнічної ідентифікації.//Науковий збірник історичного ф-ту ТДПІ. Випуск І.-Тернопіль. 1994 -С.ІІ8-І26.
8. Цілісність культури як передумова повноцінної етнізації.//Науковий збірник історичного ф-ту ТДПІ. Випуск І.-Тернопіль. 1994. -С.92-94.
9. Чи легко бути українцем? /Дещо про український національний тип особистості.//Проблеми національного відродження. Матеріали регіональної наукової конференції. Грудень 1991.-Тернопіль. 1991. -С.І69-І78.
10. Духовне відродження як передумова подолання нацією кризового стану.//Проблеми відродження України. Матеріали регіональної наукової конференції. Грудень 1991.-Тернопіль.1991 -С.40-46.
11. Восстановление прерванных социокультурных связей как необходимое условие выхода общества из кризиса(в соавт.).//Проблеми відродження України. Матеріали регіональної наукової конференції.Грудень 1991.-Тернопіль.1991. -С.І36-І41.
12. Культура народа как единство индивидуально-неповторимого и общечеловеческого.//Русская культура и мир. Тезисы докладов участников Международной научной конференции.-Нижний Новгород. 1993. -С.І48-І50.
13. Духовне відродження нації та ринок.//Відродження України: проблеми та перспективи./Тези всеукраїнської теоретичної конференції./Випуск 2. -Кіровоград.1993. -С.3-5.
14. Гуманізація історичного процесу як передумова розвитку особис-

- тісних форм культури.//Філософія. Культура.Цивілізація. Тези доповідей науково-практичної конференції. 12-13 грудня 1991 р.-Частина I. -Львів.1991. -С.37-38.
15. Подолання розриву між наукою і культурою як передумова національного відродження.//Гуманізм. Людина. Культура. Тези доповідей людинознавчих філософських читань.-Дрогобич.1992.-С.85-86.
16. О проявлении противоречия между свободой и отчуждением в сфере науки.//Философские и социальные проблемы гуманизации науки, техники и инженерного образования. Тезисы докладов научной конференции.-Сумы.1990. -С.62-64.
17. Українська заглибленість в природу та її вплив на національну ідею(у співавт.)//Матеріали звітної наукової конференції викладачів та студентів природничого ф-ту за 1992 рік.-Тернопіль. 1993. -С.40-41.
18. О проявлении противоречия "свобода-отчуждение" в сфере духовной жизни.//Тезисы республиканской межвузовской научной конференции "Современный социализм: методология изучения, противоречия, перспективы развития".4-6 декабря 1990.-Часть 2.-Гродно.1990. -С.64-65.
19. Формирование человека культурного как цель высшей школы.//Новое мышление и проблемы преподавания социально-гуманитарных наук:Тезисы докладов республиканской научно-методической конференции/23-24 января 1992г./-Минск.1992.-С.241-243.
20. Подолання відчуження в сфері політики як передумова корінних перетворень в сфері освіти.//Розвиток педагогічної освіти та науки в західних областях України. Тези науково-практичної конференції. Част.2.-Тернопіль. 1990. -С.68-70.
21. Культура і влада.//Український час.1993.-№1 (11).-С.43-44.
22. Преодоление отчуждения в сфере политики как предпосылка социального творчества народа.//Историзм и творчество. Материалы Всесоюзной научной конференции.-Москва.1990. -С.73-75.
23. Сприймання національної культури як цінності-передумова запобігання національних конфліктів.//Природа, феноменологія, динаміка конфліктів в сучасному світі.:Тези доповідей наукової конференції 19-21 жовтня 1993.Част. I.-Чернівці.1993.-С.188-189.
24. До питання про вплив природного середовища на формування хліборобського типу української народної культури.//Українознавство та проблеми інтеграції природничих знань в умовах сучасної школи.:Тези науково-практичної конференції.-Тернопіль.1993.-С.54-56.

25. До питання про етнічну самосвідомість українців І5-першії половині І7 ст.//Історичні традиції Волині:проблеми духовного відродження.:Збірник тез наукової конференції.-Рівне. 1993. -С.45-47.
26. этническое сознание и культурное творчество.//Русская культура и мир.:Тезисы докладов участников II Международной научной конференции. Часть I.-Нижний Новгород. 1994.-С. 179-181.
27. Культура-ідеальний проект суспільства майбутнього чи спосіб людського буття?//Універсум людини:мислення, культура,наука: Наукова конференція пам"яті засл.діяча науки України, д.ф.н. проф.М.О.Парнюка. 19-20 жовтня 1994.-Київ. 1994.-С. І4-І6.
28. Гуманітаризація вищої освіти як актуальна проблема.//Матеріали міжвузівської конференції "Проблеми гуманітаризації вищої школи".-Київ. 1994.-С. І2І-І23.
29. Яків Головацький як дослідник української духовної культури. (в співавт.)//Проблеми національного відродження України. Матеріали регіональної наукової конференції.-Грудень. 1991.-Тернопіль. 1991. -С. ІІ9-І2І.
30. Етно-національна ідентичність особистості як філософська проблема.//Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк І8-23 червня 1994р. -І частина. -Київ-Луцьк. 1994. -С. 28-30.
31. Утвердження людини духовної як провідна ідея філософської системи Г.Сковороди.//Г.Сковорода в духовному житті України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м.Тернополі 3-4 грудня 1992р./Тернопіль. 1994. -С.3І-34.
32. Проблема волі у філософській спадщині Г.Сковороди.//Г.Сковорода в духовному житті України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції у м.Тернополі 3-4 грудня 1992р.-Тернопіль. 1994. -С. 85-88.
33. Екологія і ринок. Небезпека подальшого загострення екологічних проблем в умовах переходу до ринку //Основи екології. -Тернопіль. 1994. -С. ІІ5-ІІ9.
34. Києво-Могилянська академія як оплот вільнодумства в Україні ХУП-ХУШ ст.//Культурне відродження в Україні.-Тернопіль. 1993. -С. І04-ІІ9.

АННОТАЦИЯ

Братасюк М.Г. Этно-национальное отчуждение как философская проблема /историко-философский аспект/.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 - история философии, Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1995.

Диссертация является рукописью, в которой исследуются историко-философские аспекты этно-национального отчуждения как превращенных форм проявления сущностных сил этнофора /личности, народа/ и национально-культурной бытийности. Установлено, что этно-национальное отчуждение является процессом деструктивным, поскольку ведет к разрушению человеческой сущности, обостряет до критических пределов драматичность человеческого существования.

ANNOTATION

Bratasyuk M.G. Ethnic-national alienation as philosophic problem (history-philosophic aspect).

The thesis is for a doctor's degree on history of philosophy (the code of the specialisation 09.00.03), Dnepropetrovsk State University, 1995.

The dissertation is a manuscript, in which historical and philosophic aspects of ethnic-national alienation discovering as transformed forms showing essentive forces of national person and national-cultural existion. It is proved, that ethnic-national alienation is a distructive process, because it leads to destroying of human being, sharpenis to critical limits dramatic human existing.

Ключові слова: відчуження, етнос, нація, етно-національне відчуження, ментальність, національна ідентичність, інкультурація, етнізація, ідентифікація, національний тип особистості.

Підписано до друку 23.02.1995р. Формат паперу 60x84 I/16. Друк офсетний ротопривтий. Папір білий. Друкарських листів I 1/4. зам. 209. Тираж 100.

Тернопіль, вул. Над Ставом, 10. Обласне управління статистики. Відділ оперативної поліграфії.

AB 32.102

AB 32.102